

Мар. ж.
1-8a

ПУТЬ БАСЭ ШӘМӨР
ИЛТҮШ УШБҮЗА!

У И Л Т Ш

НОВАЯ ЖИЗНЬ

Е Ж Е М Е С Я Ч Н Ы Й О Р Г А Н
М А Р И С Е К Ц И И П Р И Ц. К. Р. К. П.

№ Ноябрь-Дьэкабрь 8—9-шэ.

КАЗАНЬ.

1922.

Тунэмшэ марий-шамыч!

„У И Л Ы Ш“ журналым лукшо, тужак возышо марий-шамычын уло чонышт дэнэ шонымышт тыгайэ: **марий калыкын ылышым куштылэмдаш.**

Марий калыкым йоратышэ, марийлан шонышо шамыч! тэат чыланат вийда шумо сэмын, моштымо сэмын, йорло марий калыкым йол ўмбак шогалдаш, волгыдо, ласка ылышыш лукташ, полшыза!

Марий агроном, доктыр, вольык доктыр (ветеринар), коопэратор, учитьэль, марий-историк, этнограф, тьэхник, мўкш ончышо, моло кўлэш пашалан тунэмшэ-шамыч! тэ ышкэндан пашадам сай шинчэда, тэ марий калыкын ылышыжым куштылэмдаш полшэн кэтыда; марий калыклан кэлшымэ сэмын, ышкэндан паша гыч возыза, марий калыкым туныктыза!

Пычкэмыштэ, лавраштэ, чэрлыштэ, йорлыштэ йёсланэн ылышэ марий калык тэндан полышдам вуча.

Редакция.

Главлит АТССР.

Казань. 1923 г. Тип. „Красный Печатник“ Казанская, 9.

У ИЛЫШ

8—9-шэ № Ноябрь—Дьэкабрь 1922-ий.

5-ий эртыш Совет власть почылтмылан.

Кузэ Совет власть почылто?

1. 1917 ийштэ 25-мьсэ октябрьйштэ Россияштэ оласэ пашазэ-шамыч дэн кресаньык-шамыч Ышкэ кидышкышт кугыжаныш коргысө куатым (власть-ым) налыч. Куатым налмэкэ, кагашэн—кагашэн, иктэ-вэсйлан полшэн, илаш тунгальч. Тыгай илыш шотым — Совет власть почэш илымо шот маньыч.. Ындэ тидэ шот дэнэ илымо шотлан 5-ий шуо.

Советь-власть илышыш пурмэкэ, тошто илыш шотым йоршош сүмырэн кышкыш: помэшык-шамыч дэч, кугу пайаршамыч дэч мйландым шупшыналыэ: кугу купэч-шамыч дэч пабрик дэн завод-шамычым шупшыналыэ; банкир-шамыч дэч банк-шамычым шупшыналыэ.. Мйландыжым кресаньык-шамычлан пуйш, а пабрик дэн завод адак банк кугыжаныш кидышкэ пурэн кайышт. Тыгэ Совет власть илышым вож гычшак ваштал-

тэн колтыш, йорло-шамычлан куатым пуйш, а пойан-шамыч дэч шупшыналыэ.

Совет власть—йорло-шамычын власть, пашамыштэн илышэ-шамычын власть!..

Совет власть—йорло-шамычын шүмбэлжэ, а пойан шамычын тушманжэ!..

Совет власть—илышым ылыжтэн колтыш, тудым күш нөлтальэ!..

Ындэ илыш, лопка йогын вүдгай, лопкан йогаш тунгальэ!..

Кэ тудым чактарэн кэтэш?!.. Иктат ок нэт!.. Совет власть—пэнгыдэ власть!..

Кузэ Совет власть пэнгыдэмын шинчэ?

2. Совет власть почылтмэкэ, пойан—түшка-шамыч, геньэрал-шамыч, казак-шамычым погэн, йужо кресаньык-шамычым онталэн, Советым пйтарнэшт йльэ!.. Нуно сөйым Совет ваштарэш тунгальыч!.. Кум ият пэлэ нуно толашышт. Нунылан англичан.

амёркан, пранцуз, буржуй-шамыч полшэн шогышт. Сөй үзгарым, аэропланым (чонгэштэн коштмо машина), душка-шамычым, пульэмыотым чылажымат пуэдэн шогышт. Совет властьюлан тунам лачак Россиясэ крэсанык-шамыч дэн пашазэ-шамыч гына полшышт... Тугэ гынат Совет-шамыч гәнээрал-шамычым, купэч-шамычын салтакыштым, пранцуз, англичан, амёркан-шамычын үзгарыштым сэнгышт... 3-ий толашымо дэч вара Совет власть пэнгэдэмн шинчэ... Тыгэ ошо-шамыч дэн кучэдалмо годым, чыла завод-пabrik-шамычым йшкэ кидышкэ налмэкэ, Советлан түрлө сөй үзгарым йшташ йөн лийэ. Сөй йштэ сэнгышашлык вэрчак тидэ кучэдалмэ годым крэсанык-шамыч дэч киндым, шыйлым, парэнгым адак молымат „разверстка“ шот дэн Совет погыш... Пabrik дэн заводым йшкэ кидыштэ кучымо дэнэ, кочмо үзгарым „разверстка“ шот дэнэ погымо дэнэ, Совет властьюлан ошо-шамыч дэн, вэс кугыжанысэ буржуй-шамыч дэнэ кучэдалаш куштылгырак лийэ... Тыгэ тунам йштымйжэ дэнэ гына осал-тушман кугу пойан-шамычын, тошто пайар-шамычын куатыштым Совет йөршөш сүмбэрэн шуыш... Тунамак пойан-шамычым эрэ лүдүктэн шогыш. Пойан-шамычым „чытырыктэн“ от шогыкто йльэ гын, нуно вуйыштым күш күзүктэн колтат йльэ, Совет власть ваштарэш, Совет кид йүмалнэ илат гынат, шогалыт йльэ.

Тыгэ чыла озанлык пашам йшкэ кидышкэ налын, пойан-шамычым сүмбэрэн, лүдүктэн, а күлэш годым лүэнат, Совет власть пэнгэдэмэ!..

Кэ ындэ тидэ властьюм луштырта?!.. Укэ, иктат луштыртэн ок кэт!..

Кэ тидэ властьюм йората?.. Чыла пашам ыштэн ылышэ-шамыч йоратат. Нунын полшымо дэнэ гына Совет властьют пэнгэдэмэ... А Совет власть—оласэ пашазэ-шамычын, агулысэ крэсанык-шамычын власть!.. Оласэ пашазэ-шамыч лийыт гын, крэсанык шамыч лийыт гын, Совет властьют лийэш, Совет властьют ок йом!..

Кузэ кызыт Совет кугыжаныш көргысө пашам колта?

3. Совет ваштарэш пйтар-тышэш гәнээрал Врангэль шогыш. Тудым пйтармэкэ, Совет власть илышым вэс сэмьн колташ тунгалыэ. „Разверстка“ манмэ пйтыш. Тудын олмэш „продналог“ лэктэ. „Разверстка“ годым киндым крэсанык-шамычлан „норма“ шот дэнэ вэлэ кодат йльэ, а утыжым чыла йошкар салтак-шамычым, оласэ пашазэ-шамычым пукшышаш вэрч погэн налыт йльэ. Сөй годым киндэ кочмо коклаштэ пэш пэнгэдэн Совет кучен шогыш; иктыланат ужалаш эркым йш пу. Тунам ужалаш киндым лийэш йльэ гын, пойан-шамыч киндым налын погат йльэ да, вара йошкар салтак-шамычымат пукшаш киндэ ок код йльэ. Садлан Совет „ужалмо—налмэ“ пашам тунам

йөршөш тунчактарыйш. Сөй жап эртымэкэ, „разверсткат“ пйтыйш, а вара „ужалмо—налмэ“ (торгаймэ) пашат угыч илышыйш лэктэ.

Ындэ чылаланат торгайаш лийэш...

Кузэ торгаймаш лэктэ?

Тэбэ тыгэ... Крэсаныйк - шамыйчлан кызыт киндым „норма“ шот дэн гына вэлэ огыт кодо; крэсаныйкын уто киндат, уто вольыкат моло узгарат кызыт кодэш. Тйгай утым тудо ужалыдэ ок кэт... А кызыт мэмнан Россияштэ эн шукыжэ крэсаныйк-шамыйч илат. Нуньин озанлык паша нэргэн Совет властьюлан эн чот, эн шуко шонаш вэрэштэш. Нуньлан от полшогын, чыла Республика паша-шамыйчат раш кайэн огыт кэт. Крэсаныйклан кызыт торгаймэ паша дэч посна илаш йосө. От торгайэ гын, нимомат налаш от му... А кугыжаныйш кидысэ пабрик - шамыйч, завод - шамыйч чыла күлэш узгарым крэсаныйк-шамыйчлан йамдылэн ситарэн огыт кэт... Нуно кызыт пэш шагалэмьныт, адак сөй жап годым йатырак сусыргэныт. Садлан тйгыдэ „рэмэслээнник“-шамыйч дэч посна илашат ок лий. Нуно торгаймэ пашалан түрлө узгарым йамдылэн шогат. А узгарым налаш окса күлэш... Узгарым киндэ дэнат налаш лийэш, а окса дэн налын илаш куштылгырак. Киндым имньэ дэн шупшыктылэ ок лий, а окса лийэш гын, күсэн гыч тудым луктат да, чыла налын кэтат. Тыгэ окса дэн торгайаш куш-

тылгырак... Тидэ куштылго вэрчжэ оксан куатат адак угыч илышыйш пураш тунгалыэ.

Тэбэ тйгэ крэсаныйк-шамыйч йодмо дэнэ „разверстка“ пйтыйш; „продналог“ почылтмо дэнэ торгаймэ паша, түрлө тйгыдэ узгарым йштыйшэ - шамыйч лэктыйч, оксанат куатшэ шарлаш тунгалыэ.

Крэсаныйк - шамыйчлан киндыштым ужалаш эрык лиймэнгэ, тугак чыла завод-пабрик-шамыйчымат кугыжаныйш кидыштэ кучаш кэлшыдымэ лийэ... Шоналтэн ончыза: тйгыдэ пабрикыйшат, заводыйштат эрэ кугыжаныйшышкэ йэнгым кучэн шога йлыгын, мьньар шуко түрлө „чиновник — шот - шамыйч“ күлыт йлыэ?!... Чылажланат оксам тудылаш вэрэштэш йлыэ, чылажланат киндым пуэдаш күлэш йлыэ... Пашам йштат гынат, огыт йштэ гынат нуньлан „рескот“ эрэак лийын шога йлыэ. А кызыт кугыжаныйш чыла завод—пабрик-шамыйчлан огыл, кугу пабрик дэн завод-шамыйчланат кылэш арвэрым йамдылалэн шуктэн ок кэт. Күлэш арвэр ок лий гын, пабрик дэн завод-шамыйчат ниногоай узгарым йамдылэн огыт кэт, йара гына вэлэ шогаш тунгалыт, ниногоай пайдам огыт пу. Пайда ок лий гын, пабрикыйштэ—заводыйштэ шогышо йэн-шамыйч арам гына оксам, киндым налын шогаш тунгалыт... Тйгэ кугыжаныйш окса, узгар, пойанлык арам йомыт.

Садлан Совет власть кызыт кугу пабрик дэн завод-шамыйчым гына йшкэ кидэшыжэ кода, а тйгыдэ пабрик дэн завод-шамый-

чым „аренда“ шотым пуа, а йужыйым оза-шамычланат пуат.

Тыжэчын бндэ тидйжат пал: Совет власть кресаныйкланат, тйгыдэ „рэмэслэник“ - шамычланат кйзыт кугу эрыкым пуэн, тидэ эрык лэкмэ дэнэ, чйла кугйжанйш кйргйсё пашат сй годсйла ок кай, а вэс сэмйн кайа; тидым—у сэмйн каймйжым, рушла „новая экономическая политика“ манйт.

Тыгэ сй пытармэ дэч вара „новая экономическая политика“ лэктэ!... Марла тудым манаш лийэш: нугыжанйш кйргйсё озанлыкым у сэмйн кол ымо... Бндэ эрык у „экономически политика“ дэч вара тольо кресаныйк-шамычлан да тыгыдэ оза-шамычлан... Нугу поян-шамычлан эрык укэ!... Ошо-шамычлан эрык укэ!...

Эрык паша дэн илышылан вэлэ!...

Озанлыкым (рушла „хозяйство“) паша ыштышэ-шамычгына вэлэ кучэн кэтыт!...

Адак тиддэч посна Совет власть, пэш шуко түрлө үзгар кугйжанйш кйргйшто пйтымо дэнэ, кйзыт моло кугйжанйш гыч оксам кондэн, машинам шйнтэн, пабрик-шамычым да мойн сайн йштйнэжэ. Садлан кйзыт йужо кугйжанйш купэч-шамычлан түрлө „концессийам“ пуа. (Марла—„концессийа“ манмэ мутым кйсэнлыкэш пумо манаш лийэш). Кйзыт Совет—властьын, калык йорло илышйш вочмо дэнэ, окса шагал, садлан Россия кйргйсё түрлө поянлыкым мйландэ кйргё гйчат, (ший, шбртньё, мйландэ шү,

нефть), мйландэ үмбачат (чодйра, түрлө шурно) ситышэш погэн ок кэт. Тидым шинчэн налмэкэ, Совет власть кйзыт озанлык нашам виктаршаш вэрч, мйландэ кйргйсё, мйландэ үмбалнысэ поянлыкым вэс кугйжанйсэ купэч-шамычлан кйсэнэш пумо сэмйн пуа. Нуно кйзыт түрлө пабрик-завот-шамычым почыт, машина дэн түрло пашам виктарат, 10—15 ий чоло парйшым йшкэ кидйшкйшт налыт, лачак 20—25% шотым Совет—властьлан пуат, а вара „аренда“ жап эртымэкэ, адак нунйн чйла машина-шамычйшт кугйжанйш кидйшкэ пурэн кайа... Тыгэ эрыкн—эрыкн чыла Россия мучко машина дэн ыштымо паша шарла, поянлыкылат погына!...

Тыгэ оксан-шамычын оксаштым түрлө машинаш саву эн, чйла паша дэн илышэ йэг-шамычлач полшымашым Совет власть пунэжэ!...

Совет власть лачак паша дэн илышэ-шамыч вэрчгына шона!...

Нунйлан кэч кузэ гынат йон дэн полшынэжэ!...

Нэ ожко тыгэ кресаныйк-шамычлан, пашазэ-шамычлан полшаш шонэн?... Укэ, иктат шонэн огыл, а лачак нунйн вүрымгына йуаш шонэ илэныт!...

Бндэ осэл жап эртыш!... Тудым нигунамат ужаш ынжэ пүрө!...

Тошто илыш йомжо!... Тошто илышын куатшэ йөршош шулыжо!...

Кузэ тидэ у илыш нэргэн шоныман?

4. У илыш күчүк жаплан лийын огыл, а йөршөш лийын... Совет ёндэ ок йом, а эрэ пэнггйдэмэш. Совет шот дэнэ илышмэ—илышш пэнггйдэн пурэн шинчэ!...

Кйзйт озанлык пашам у сэмын Совет власть колташ тунгальэ да, йужо „кулак“ (йалысэ—пойан)—партия-шамыч (социалист-революционер-шамыч, социал-дэмократ мэньшэвик-шамыч) кйзйт тыгэ ойллат:

„Ёндэ Совет власть илышым адак тошто сэмынак колташ тунгалэш, манйт. „Уна торгайашат эрыкым пуа, изи пабрик дэн завод-шамычымат оза—шамычлан мөнгөш пуа“, манйт.

Тидэ ойлымыштым йөршош шойак шотлан шотлаш лийэш...

Тошто шот лийэш ёльэ гын, куатым адак пойан-шамычак налыт ёльэ. Тошто шот лийэш ёльэ гын, адак кугйжа, „Государственная Дума“ да мойын лиййт ёльэ... А нинэ кйзйт улыт мо?... Улмо огыл, ұпшыштат йомонйт!...

Кужэчэн тошто илышым нинэ „кулак“ — партия - шамыч ужёнйт?!... Кйзйт торгайат гын, лачак крэанык - шамычлан илыш куштылгырак лийжэ, манын, торгаймэ пашам почёнйт. Тидэ кугу купэч-шамычлан почмо огыл, а ўзгарым на эдышаш вэрч крэсаныйк шамычлан почмо. Пайдам кйчалшаш вэрч огыл, а илышым куштылэмдышаш вэрч торгаймэ пашат,

„продналогат“ почмо улыт.

Совет власть кугу купэч-шамыч вэрч шонэн илышым вашталтэн огыл, а крэсаныйк, пашазэ-шамыч вэрч, нунын илышым куштылэмдышаш вэрч, вашталтэн.

Садлан тошто илыш нэргэн кызыт шоньмат ок күл!...

Тошто илышын ұмылжат йомын!

Умбакыжэ кузэ илаш шонэна?

5. Ёндэ ошо-шамыч пйгйшт. Шукэртэ огыл нунын пйгартыш пйжакыштым сүмүрйшна: Владивосток олам нална.

Крэсаныйк-шамыч „продналог“ лэкмэ дэч вара, илышым чот ачалаш тунгальыч. Киндэ ўдүмо паша адакат утларак шарлаш тунгальэ. Киндэ лийэш гын, пабрик дэн завод-шамычат лиййт.

Туштат паша сайрак кайаш тунгалэш. Түрлө сату-шамыч погынат. Мэ эрэ утларак да утларак сайын илаш тунгалына.

Мэмнан сай илышым ужын, моло кугйжаныштат пашазэ-шамыч йшкэныштын пойан-шамычым сүмүрэн шуат.

Вара чыла туньасэ пашазэ-шамыч туньа коргысо ик Совет Рэспубикам ышат!...

Тыгай Рэспублика лиймэнтгэ, ижэ пйгартыш пашам йштышна, манын, вара кэтына!...

Кужу ұмүран лий Совет власть!

Кужу ұмыран лий Российски Коммунистически Партия!...

В. Сави.

Коммунист партия шарла.

Октябрьысэ рэволюция тунгалмэ годым. Россиясэ Коммунист (большевик) партияштэ 176 түжэм члэн вэлэ Ыльыч. Ошо-шамычым пашазэ калык салтак, крәсаньык-шамыч полшымо дәнэ гына, мэ сәнғышна. Тунам моло вэрэат коммунист партия шагал Ыльэ Кызьит Коммунист Иньтернационалыште (пүтүнъ тунъа коммунист партия ушәмыштэ) 55 кугужанысэ коммунист партия-шамыч шогат. Пүтүвь тунъаште 3 миллион чоло коммунист улыт, нунын 700 газет ләктәш.

5 ноябрьыште Моско олаш Коммунист Иньтернационалын 4 сә конгрәс (погыныман) почылто. Тидә конгрәсышкә 47 кугужанышгыч дьэлыгат-шамыч тольыч. Чылажә 352 дьэлыгат толшаш улмаш, а толынйт 392 дьэлыгат-шамыч. Конгрәс пүтүнъ коммунист партия-шамычлан ончык-лэк паша корным ончыгыш. Коммунист партия - шамычлан, кузә шәмәр калыкым туныктән, нуным Ышкә вәкә савурән, моло кугужаныштат пойан-капиталистым сәнгән, властьым Ышкә кидышкә валшаш вәргән мулланышт. Шодьбра кугужалаштә коммунист партияш паша тәвә тыгә кайән шога.

Германия.

1918 ийыште Германиям сарәш Франция дән Англия сәнғышт. Вара нуно, герман калык-лан шортныым, мьландә шүбым

адак моло арвэрйым йара түлйк-таш тунгалыч. Властьым пойан түшка кучат да, түлйымн нәлыжә пашазә шәмәр калык-лан түкна, а пойан фабрик-завот оза-шамыч, нәлэ ужмо огыл, поят вәлэ. Пайдам кугун валшашлан, пойан-шамыч пашазә-шамычлан 8 шагат пашам суткаштә Ыштйымым мөнгө налын, 10—12 сагат пашам Ыштйктынәшт. Кидә адак моло үзгар Германияштә кәчын шәргәштәш, а пашазә калык-лан пашадарым огыт күзүктө. Моло партия-шамыч пойан капиталист дән ик ойан лийын, пашазә калыкым вәлэ пызьырат. Коммунист партия вәлэ пашазә калык вәкә шога. Садлан пашазә калык, коммунист партияш сайлыкшым умлән налын, иктә вәсышт дән ушнат. Германияштә коммунист партия әрә вийан, шарлән шога. Шуко олаштә кызьит кәч кушкат әртак коммунист-шамычым вәлэ сайлат. Шәмәр калык илыш, кәчын нәлэмәш. Германияштә мәннан Октябрьысэ рэволюция гай рэволюция лийшашыжә койын шога. Германиясә коммунист партияштә кызьит 500 түжэм члән лийышкә уло. Олалаштә ком.ун. партияш газетшә ләктыт. Германияштә шәмәр калык, пойан ваштарәш тарванаш, кызьит вийым чот погән шога.

Франция.

Ошо-шамычлан, Совет власть ваштарәш крәдалмә годым, пәш

чотшо француз поян-шамбч полшбшт. Туштат моло партийа (социал-дёмократ)-шамбч, коммунист партийа дэн шэмэр калыкым пёзыраш поянлан полшбшт. Чытэн кэтдэ шуко вэрэ пашазэ-шамбч забастовкам бштбшт. Вара поян-шамбч вуйлатышэ-шамбч шуко коммунистбм, адак нунбн вёкйла шогышо пашазэ-шамбчбм тьурман шбндбшт. Поян-капиталист кашак коммунист-шамбчбм пэш чот пёзырат гынат, садбгак пашазэ калык коммунист партийашкэ пура. Кёзыт Франциа коммунист партийаштэ 80 тужэм члэн улёт Коммунист партийан франциаштэ вуйлатышэ комитытын газетшэ кэчылан 200—300 тужэм чоло калык коклаш шарла.

Английа.

Английаштат пашазэ калыкбм моло кугужанбсблак пёзырат. Садлан коммунист партийан члэн-шамбчшэ эрэ йёшаралт шогат. Кёзыт Английаштэ парламентыш йёнг-шамбчбм сайлат. Тушко тошто шот гыч, коммунист-шамбч кок кана утларак пурат, манбн шонат. Английа сарбм бштэн пэш чот нужнамбн огыл, садлан моло кугужа илыш шот гыч, тушто пашазэ калыкланат пэш нөлбжак укэ. Кёзыт тушто вэс министр-шамбч шогальбч, нуно пашазэ-шамбчбмат чотырак пёзырал-нэшт. Английаштат коммунист партийа виангэш, члэн-шамбчат шукэмйт.

Италийа.

1920 ийбштэ сентябрь тёл-

збштэ Италийасэ пашазэ-шамбч цутунь властьбм бшкэ кидбшкынт валыш шуктэн бльбч. Меньшэвик шот гай партийа-шамбч огыл ондалэ бльэ гын, власть пашазэ калык кидбштэ лийэш бльэ. Кёзыт Италийаштэ властьбм фашист партийа валэ. Фашист партийа—помещик, йал кулак, ик марда поян буржуй партийа. Фашист шамбч шуко пашазбм, коммунист шамбчым пуштбч, коммунист газет редакциям, клубым пуд ртёлбч. 1921 ийбштэ коммунист партийаштэ 45 тужэм члэн бльэ, адак коммунист вэкэ шогышо (социалист) партийаштэ 150 тужэм бльэ. Коммунист партийам чот пёзырмэ дэн, кёзыт 35 тужэм члэн валэ кодо, адак ёрвэзэ унэмбштэ—20 тужэм улёт, а социалист партийаштэ—35 тужэм.

Тыгэ чот пёзырмёлан лийбн, коммунист-шамбч пашам кёзыт чойан бштат. Партийаштэ члэн-шамбч шагал улёт гынат, пашазэ калык шукыжэ коммун. партийа вэкэ шогат.

Чехо-Слованиа.

Чехо-Словак кугужанбштэ пабрик-завот пэш шуко. Капиталист-шамбчбн сатушт кайаш вэр укэ да, шуко пабрик-завот шамбч йара шогат, садлан 600 тужэм пашазэ-шамбч паша дэч посна идат. Туштат поян-шамбч пашазэ калыкбм пёзырат. Чехо-Словак кугужан 1/3 мбландбштбжэ (Словакийа, Прикарпатская Русь) забастовка годым,—25 пашазбм пуштбвйт, 150-ым сусбртё-нйт. Пашазэ-шамбчбн поян дэн

крэдалмыжэ тэйжэчынак палэ.

Чэхо-Словак коммунист партияштэ 6 түрлө калык (чэхословак, вэнгэр, польак, нэмйч, русин) шогат. Тушто кызыт чылажэ 170 түжэм члэн улыт. Коммун. партия тушто вийан, тудо дэчын капиталист-шамычат шекланэн илат.

Чэхо-Словакия йырым йыр капиталист кугужа огыт лий Ыльэ гын, тачэ-эрла коммунист партия шэмэр кидыш властым налын кэтэш Ыльэ.

Болгарийа.

Болгарийаштэ коммунист партиям— „тэсньаки“ маньит. Болгарийаштэ коммунист (тэсньаки) партия пэш вийан, моло, тугай кугу партия тушто укэ. Тушто коммунист партияштэ 40 түжэм члэн шогат.

Шукэртэ огыл парламентыш сайлымэ годым коммун. партиялан, 900 түжэм йук гыч, 200 түжэм йукэм (голос) пубышт. Парламентыш 229 йэныштэ 52 шо коммунист улыт. Коммунист партия тэйгай ушэмым вуйлата:

- 1) пашазэ-шамыч 35 түжэм йэн
- 2) Ырвэзэ „ 13 „ „
- 3) удурамах „ 5 „ „
- 4) кооператив „ 60 „ „
- 5) плэнысэ, инвалид 6 „ „

Коммун. партия ийлан 12 миллион газетным ужалэн шалата. Коммун партия Болгарийа гычын пүтүнь Врангэль ош салтакым поктэн колдыктыш.

Болгарийаштат шэмэр тачэ-эрла властым налын кэтшашлык.

Венгрия.

Венгрияштэ пойан кашак пашазэ калыкым пэш чот пызыра. Садлан коммун. партият пашам пэш чойан Ышта. Мызарэ чот пойан-шамыч пызырат, тунарэ пашазэ калык коммун. партия вэкэ савырна. Шукэртэ огыл Будапешт олаштэ ик кэчыштэ 140 коммунистым тьурьмаш шындышт. Совет Россия огэш угарэ гын, шукыжым лүатат.

Тыгэ чот пызырат гынат, пүтүнь шэмэр калык коммун. партия вэкэ шога. Венгрияштэ 1919 ийыштэ Советски Власть кум тылзэ шогыш, варажым пойан-шамыч угыч сэнэн шэмэр калыкым пызырышт.

Финляндия.

Финляндияштат Советски власть лийын Ыльэ, варажым Вильгальм полшымо дэн, пойан-шамыч шэмэрим пызырышт. Тугэ гынат,— пашазэ калык эрэ коммунист партия вэкэ савырнат. Социал-дэмократ (мэчшэвик шот) пойанлан полшат, тидым шижын сэймыш (парламент) сайлымэ годым коммунист партия ожнысо шот гыч 27 йэнгым утларак пуртыш.

Северная Америка.

(Изд йумал вэл Америка).

Америкаштат моло кугужанысылак капиталист-шамыч коммунист партиям поктат, пашазэ-шамычынат пэш пызырен ашнат. Садлач тушто коммунист партия пашам чойан Ышта. 1921 ийыштэ коммунист партия рок вэкыла

шэлйн шуын Ыльэ; иктйшт пашам чойан Ышташ кўлэш (нелегально), вэсбйжэ чараштэ Ышташ (легально) маньбйч. Коммун. Интернационалын Исполкомжо (Москосо) нувбйлан ушваш шўдбйш. Кбйзйт чбйланат пбйрбья улбйт.

Австралия.

Австралийаштэ коммунист партия 1920 ийбштэ Сидней олаштэ почблдбн. Туштат ончбйчшо кок партияа Ыльэ, тэнийэ Коминтервбйн Исполком шўдбмб почэш ушнбйшт. Кбйзйт коммунист партияан ушэмжэ сла йбда уло. Пашазэ калбк эрэ партияашкэ цурат.

Коммунист партияа паша Ыштбймблан кбра, 200 тўжэи профсоюзбйшто шогбйшо пашазэ-шамбйч, Москосо профинтерв ушэмбйш ушнбйшт. Коммунист-шамбйч пўтўнь пашазэ калбкбм вуйлатат. Австралийасэ коммун. партияа 1923 ийбштэ пўтўнь Тихий (Великий) океан коммунист сйээздбм погбнэжэ.

Индия.

Индийаштэ 300 млнэн индус-шамбйч калбк Англия кид йўмалнэ илат. Англия нувбйлан шўлалдашат эркбм ок ву, пашчот пбйзбйра. Садлан индус пашазэ-шамбйчат, эрэ забастовкам Ыштат. Ожно пашазэ калбкбм мэншэвик партияа гайэ шамбйч ондалбшт. Кбйзйт нувбйн ондалбмбм шижбн, пашазэ калбк коммунист партияа вэжэ савбрнбйш. Коммун. партияа кўжкэш. Тушто крэсавбйкат коммунист партияа вэжэ шога. Крэсавбйк

вуйлатбйшэ коммунистбм — Мота Сивэ дўманбм, кбйзйт 7 ийлан тўрьманш шбйндөнбйт.

Игипэт.

Игипэт Англияа кид йўмазнэ ила. Туштат пашазэ калбкбм пэш пбйзбйрат. Коммунист ушэм Россиясэ Октябрбйсэ рэволюцияа дэч вара 1917—1918 ий коклаштэ почблдаш тўнгалэ. 1920 ийбштэ тбйбдэ ушэм-шамбйч иктбйш ушнбйшт. Кбйзйт партияаштэ 650 йэн-шамбйч шогат. Партияаштэ пэш шагал улбйт гбннат, пўтўнь шамэр калбк коммун. партияа вэжэ шогат.

Китай.

Китай кугужаштэ 400 млнэн калбк ила. Тушто паabrik-завэт шагал. Пашазэ калбк 5 млнэн чоло вэлэ. Профсоюз ушэмбйштэ 250 тўжэм пашазэ-шамбйч шогат. 200 тўжэм пашазэ-шамбйчбм коммунист партияа вуйлата. 2 ий коклаштэ пашазэ-шамбйч забастовка годбм поян, салтак-шамбйч дэн крэдальбйч, колшат шуко лийэ. Крэсавбйк, рэмэслъэнник калбк пэш нужнан илат, садлан нуват коммун. партияа вэжэ шогат. Коммун. партияан тунбктбймбжэ калбк коклашкэ пэш шбйга. Партияан вийанбмбжэ койбн шога.

Япония.

Японийаштэ социал дэмократ партияа почблдмблан 20 ий лийэш. Тувам поян-шамбйч газэг, кванага лукташ эркбм Ышт пу, тугэ гбват, паша йбршбн Ыш чарнэ

1918 ийбштэ рэс (Японий-

аштэ уржа киндэ олмэш рисѳм кочкѳйт) укэ дэн, пэш кугу бунт лийэ. Тидэ бунтѳм 10 милион калѳк ыштѳш.

Коммунист партия ушэм 1921 ийѳштэ Токио, Осака, Кобэ адак моло олалаштэ почѳлдѳч. Партия почѳлдмѳлан 1¹/₂ ий вэлэ эртѳш гѳнат, поян-шамѳч лѳдѳн коммун.-шамѳчѳм пэш чот покѳтѳлаш тѳнгальѳч. 1921 ийѳштэ партия

60 тѳрлѳ „воззваниям“, 150 книш-кам луктѳн. Партия 123 йачѳй-кам почѳн, 4 газетѳм луктѳш. Партия профсоюзѳшто шолгѳшо 150 тѳжэм пашазѳм, адак 1¹/₂ тѳжэм студѳнт-шамѳчѳм вуйлата. Коммун. партияан члѳвѳшт эрѳ йѳшаралтѳш.

(„Правда“ газет гѳч).

А. Эшкинин.

Россиѳаштэ рѳволюция лиймэ нѳргэн.

(Тѳнгалтышыжэ 3-со номерѳштэ).

VIII.

Кугѳжан войска дѳнэ дѳэкабрист тарванѳмашѳм шалатѳмэ мѳнтѳ, Россиѳасэ тунѳмшѳ-шамѳч тѳрльѳн шѳнаш тѳнгальѳч. Спѳранский да моло „винаматѳштѳм“ йѳмдараш шѳнѳн. кугѳжан властѳлан полшѳймѳла шѳнаш тѳнгальѳч. Чаадайѳв да моло, „Ындѳ пѳчкѳмѳш, тунѳмдѳмэ калѳкан Россиѳа ончѳко сай илѳшѳм ок уж“ манѳн, ойгѳраш тѳнгальѳч. Угѳч лѳкшѳ, Ёрвѳзѳрак тунѳмшѳ-шамѳч вѳлэ вѳс сѳмѳн шѳвѳшт. Нивѳн изишт годѳм Николай I кугужа вич йѳнѳм пиктѳн пушто. Тѳйгай осал паша нунѳн шѳмѳм йѳкшѳктарѳш. Садлан нинѳ Ёрвѳзѳ тунѳмшѳ-шамѳч Николай I кугѳжалан сѳрѳн илѳшт.

Николай I годѳм тунѳмшѳ йѳншамѳчѳн (нунѳм рушла интѳэл-лигѳнциѳа мавѳг) илѳш чот пѳгѳрѳмѳ. Россиѳасѳ правитѳльство кугу школ гѳч кугужа дѳн вѳра

вѳкѳ шѳгѳшо чиновник лийѳшт, манѳн. тунѳктѳшт. Вѳс кугѳжанѳсѳ университѳт гѳч тунѳм толшо профѳссор-шамѳч почѳш, кугѳжан жандарм-шамѳч, вангѳн, шѳклянѳн коитѳч. Правитѳльство дѳчѳн йѳтдѳ, профѳссор-шамѳч калѳкѳм погѳн, калык нѳлѳ илѳш нѳргѳн нимѳгай лѳкциѳам лѳдѳн ѳшт кѳт, а кугѳжан правитѳльство осал пашажѳ нѳргѳн нимѳмат кнагаш возаш ѳш лий. Цѳвѳзор ончѳдѳ ик книшкамат лукташ ок лий ѳльѳ. Тунѳмшѳ-шамѳч кугѳжалан осалѳм ѳштѳн ѳнѳшт кѳт манѳн Николай I чѳла олалаштѳ жандарм-шамѳчѳм кучѳш. Жандарм-шамѳчѳм кугужа пѳш сайѳн ашѳвѳш. А тунѳмшѳ-шамѳчѳн илѳш пѳш шѳгѳрѳмѳ. Николай I кугѳжан порѳадкѳжѳ рѳволюциѳам ѳшташ шѳвѳдѳмо тунѳмшѳ-шамѳчланат (Лѳрмонтов да моло) нѳлѳ лийѳ. Калѳкѳ илѳш куштѳлѳмдаш шѳнѳшо тунѳмшѳ шамѳч-

лан: (Петрашевский, молыланат) тидэ жап чот нелэ ыльэ. Буташевич-Петрашевский кнага возышо, тунэмшэ ырвэээ ыльэ. Петрашевский, ышкэ гайэ тувэмшэ-шамычым шып погөн, погынымашыым ыштэдэн. Тидэ погынымашыштэ суд нэргэн, помашык кидгыч кресаныыкым „вольашкэ“ колтымо нэргэн мутланэйт. Фурьэ луман француз социалист тунуктымо нэргэнат мугланэйт. (Калыкым, револуцияа ыштэйдэгычэ, эркын-эркын поян кидгыч утараш лийэш манын Фурьэ туныктэн) Петрашевский панам, кугыжан жавдарм-шамыч вашкэ шижыч. Саддэнэ ик кана погынымышт годым Петрашевский дэнэ туддэк толшо-шамычым чылаштымат арэстовайэн ынгайэн, судышко пуушт. Николай I пушташ күлэш манын, лудыкташ нунэм мянгэ воктэнэ пидын шогалдаш шудыш. Вара „петрашевы“ шамычым чылаштымат каторгышкэ колтышт. Тыгэ лиймэнтэ тунэмшэ огыи, моло поян, буржуа-шамычат Николай I-лан сйрышт.

IX.

Николай I колымэнтэ, поянгыч лэкшэ луддымэ шамыч у кугыжа дэч конституционны властьым йодаш тэчэшт, вара тудымач чарнышт. Интыэллигэвцияа-шамыч вэлэ кугыжан властылан сйрэнак илышт. Николай I колымэнтэ интыэллигэвцияа-шамычын илыш ыш куштэлгэм: шоньмо кнагам возаш, погынаш саддыгак ок лий ыльэ. Кугыжан власты шуко интыэллигэвцияам пэтырэн шындыш, пэш ушан, револуцион-

ны кнага возышо Чарышевскиймат тьурьмаштэ шинчыктэн, варажэ каторгышко колтышт. Герцен луман револуционэрымат поктышт, садлан тудо Россияа гыч Лондон олашкэ шылын кайыш. Писарьевым Петропавловски крепостышкэ пэтырэн шындышт. Писарьев тьурьмаштэ шинчымыжэ годымат кугужа ваштарэш шуко возыш. Кресаныык, помашык кидгыч утылымылан интыэллигэвцияат куанышт. Нанэ интыэллигэвцияа туныктымын дэкабрист-шамыч туныктымаш гыч ойыртэмышыжэ ыльэ. Дэкабрист-шамыч эртак опицэр ылыч. Нуно интыэллигэвцияа коклаштэ опицэрат, студэнтат, чиновникат, купэчат, туныктышат тунэмшат ылыч. (Тыгай түрлө йэн-шамычым рушла тунам „разночинцы“ маныт ыльэ). Тунамысэ интыэллигэвцияа тыгыдэ буржуа (поян) гыч лэкшэ „разночинцы“ улэты ыльэ. Тидэ интыэллигэвцияа 1860—70 ийыштэ кугыжан ваштарэш тарванымыштым тыгыдэ буржуа гыч лэкшэ интыэллигэвцияа тарванымаш маныт.

Молан вара винэ тыгыдэ буржуа гыч лэкшэ шамычат револуцияа нэргэн шонэныт? Тэвэ молан. Шолдыра капиталист лэкмэнтэ, тыгыдэ буржуа-шамыч илышат нэлэмэ. Изирак помашык шамыч мыландат эркын-эркын кугу капиталист кидышкэ пурэн кайаш тунальэ. Саддэнэ тыгыдэ буржуа гыч лэкшэ интыэллигэвцияа-шамыч кугыжа дэнэ кугу поян-шамыч властыым осалэш шотлышт. Нуно „Учредительный Собраниам“ йодыч. Нанэ „разночин-

цй“ кокла гыч ләкшә тунәмшә-шамыч, рэволюцийам ышташ шонышт. Польшаштә тыгьдә буржуа-шамыч рэволюцийам тарвагышт.

Тидә жапыштә польак калык руш кугыжан кид йумалнә пйзырнән орланән иланьт. Саддәнә дьэкабрист-шамыч годымат Польшаштә түрлө рэволюционнй ушәм-шамыч почылдыч. Тунам Польша калыкын ышкә конституцийажә ыльә, Николай кугыжа польак рэволюционәр-шамычым, руш дьэкабристла, пуштән пйтараш тоштын огыл.

1830 ийыштә польак рэволюционәр-шамыч, польак войскам погән, намәстниклан шогышо Константин луман кугыжан шольжым повтән колтәнйт. Польшам Россия дәч ойрән посна кугыжаныйшым ыштынәшт ыльә. Тудым колын, Николай I кугыжа польак ваштареш кугу войскам колтыш. Польак дәнә 8 тылзә сарым ыштышт. Намыч полшымьлан көра, Николай I рэволюцийам сәнән, Польшым угычын адак ышкә кид йумакыжә нүртыш. Польшаш намәстниклан Паскэвичым шогалтыш. Польаклан йөсө илыш тольо. Школаштә рушла тувуктән, руш вәраш пуртән, польак-шамычым рушыш савыраш төчышт. Польак помәшык дәч мбландым шупшән нәлын, руш опицәр-шамычлан пуэдышт. Польакын поянрак помәшык-шамычышт вәс кугыжаныйшкә шөлыч, йужыжо, Николайлан служитлаш тунгалыч. Тыгьдә помәшыкышт (шльахта) вәс кугужашкә кайән ышт кәрт: Паскэвич дәнә кугыжан жандари-

шамыч нуным чот шәкланән оролышт. Тыгә пйзырнышты гынат, Польшаштә рэволюционьәр-шамыч панаштым чылтак ышт чарнә.

X.

1830 ийыштә руш кугыжа польак рэволюцийам шалатән пйтарыш. Тугә гынат, польак рэволюционьәр шамыч руш кугыжан кид гыч утлышаш нәргән шонаш ышт чарнә. Севастополь ола дәннә сарыштә руш кугыжан войскам шаланымьм колын, польак-шамыч куанышт вәлә. Ындә руш кугыжан властын вий изәмьн шонән, польак-шамыч адакат рэволюцийам ышташ лийыч.

Польак рэволюцияа ынкә лийманян Аляксандр II, чойа рывыжла, польаклан порә шоньшыла койаш тунгалыә. Тугә гынат, Аляксандр II польак рэволюцияа тунгалым чарән ыш кәрт. Польак рэволюционәр-шамыч, ышкә олаштышт погынен-погынен, руш кугыжан ваштареш манифестацийам (урәмыштә кугун погынен коштмо) ыштышт. Кугыжан шүдымә почәш, польак рэволюционьәр-шамычын пөрвөй манифестацийам лүлдын пйтарышт.

Ты мартә Гәрцән да моло шамычат Аляксандр II калыклан порым ышташ шона маньт ыльә. Вара тидә манифестацийам лүлдын пйтарымәнгә вәлә, Аляксандр II ын калыклан „поро“ шонымьжым чыланат шинчышт.

Польак коклаштә рэволюцияам вожгә пйтараш шонән, 1863 ийыштә Аляксандр II Польшаштә нәкрут погымо нәргән указым лукто. Тидә указ пош-

төк, чыла Ырвзээ польак рэволюционэр-шамычым, салтакыш налын, казармашкэ пэтйрэн шындаш шонэн. Тидым колын, салтакышкэ налшаш Ырвзээ польак-шамыч, чыланат чодырашкэ шыллын вайэн, руш кугыжан ваштарэш отрядым погаш тунгальыч.

Тунам польакын сайын тувуктым, кугу войска укэ Ыльэ: тыгидэ отрядышт вэлэ Ыльэ. Польак ола воктөнэ чыла вэрэ руш кугыжан войска шогат Ыльэ. Тугэ гь нат, польак-шамыч рэволюцийам тунгальыч. Польак отряд дэнэ кредалмэ годым, руш кугыжан войска вуйлатышэ опичэр-шамыч, Альександр II-ын койшыжлан сйрэн, польак вэлкэ савурнаш тунгальыч.

Адак Напольэон III-ын луман француз кугыжа польаклан полшаш Австрийа дэнэ Английам ужаш тунгальэ. Тидым шинчэн, Альександр II лүдмэж дэнэ, конституцийа нэргэнат шонаш тунгальэ.

Польак-шамыч руш калык коклаштат рэволюцийа тунгалым вучышт. Нунын вучымо толын Ыш шу. Польак-шамыч кугу тушман, осал улыт манын кугыжан власть тувэмдэмэ, пычкэмыш руш салтак-шамычым онталыш. Руш салтак-шамыч польак отряд дэнэ чот кредальыч.

Ожнйсо гайак, вийан Польша кугыжаныш Ынжэ лий манын, адак Пруссийат (Германьыштэ) Альександр II-лан полшаш тун-

гальэ. Тугэ лиймэнгэ, калыклан конституцийа пуумо нэргэн шонымашыжым мөрдэн, Альександр II польак рэволюцийам вожгэ пьтараш лийэ. Рэволюционьэр шамычым пуштэн пьтараш Вильно олашкэ Муравьёв луман геньэралым колтыш. Чыла польак олашамычым руш кугыжан войска дэнэ тэмьш. Шуко польак рэволюционьэр-шамычым пуштэн пьтарыш. Польак школым пэтйрышт. Тылэч вара польак икшыбым руш школэш вэлэ тувукташ лийэш Ыльэ. Школешто да моло калык погынэмо вэрйштэ польак йылмэ дэнэ мутланымым чарышт. Руш кугыжан чиновныкышт польакым руш калыкышкэ савыраш күлэш манэн, польакым чот пызыраш тунгальыч. Саддэнэ польак-шамыч руш калыклан кугун сйрышт.

Польшан вийым изэмдаш шонэн, Альександр II польак калыкым кок вэлкэ шэлэш шовыш: ик вэкэ—красавык, вэс вэкэ—польак помэшык. Саддэнэ польак помэшык дэч мьландым погэн налын, польак красавыглан пуэдаш тунгальэ. Тугэ Ыштымэ Альександр II-лан йөршө Ыш лийэ. Польак помэшык кидышкэ мьландэ вэрэштмэ мөнгө Польша койын вийанэ. Тугэ гьнат, Польшышто рэволюцийа тул Ыш йөрө.

(Умбакижэ лийэш).

А. Кедрова.

Марий коммунист-шамыч.

(Мучаш).

1917 ийыште марий калыкын очыл йӧн-шамычшӧ тӱрлӧ партияш пураш тӱгальч. Февраль тӱлзыште лийшӧ революция дӧч вара „социалист-революционер“ партия пӧш талышвыш, садлан тидӧ партияш марий очыл йӧн-шамыч гычат пурӧн кайышт. Тошто „социалист - революционер“ (1905 ийыште пуршо) лачак **Д. Адайӧв** гына вӧлӧ Ыльӧ, молыжӧ 1917 ийыште гына тидӧ партия вӧкӧ кайышт. Тунам марий гычат „Учредительвы Собраний“ манмашкӧ „дӧпутатым“ пуртӧнӧшт Ыльӧ. Адайӧв Озан губернысӧ „социалист-революционер“ список дӧн логалаш тӧчыш, **П. Я. Мӧндийаров** Вятка губернысӧ „народный социалист“ список дӧнӧ логалаш тӧчӧн. Нуно коктынат логалын огыт ул.

Озан олаште илышӧ очыл марий-шамыч тудо ийыштак „Центральный Союз Марий“ манмым почӧныт. Тидӧ „союзыште“ (ушӧмыште) шогӧныт: **В. М. Васильӧв**, **С. Г. Гаврилов** (Эпин), **Г. Йӧ. Йӧрӧмӧйӧв**, **Г. Нармазин**, **П. И. Монари**, **Д. Адайӧв**, **И. Н. Ковӧдӧйӧв** (Умшар), **П. Йарускин** адак молат.

Нуно чыланат „Ужара“ манмӧ газыт редакция воктӧнӧ шогат Ыльӧ. **В. М. Васильӧв** ӧн очыл редакторлан шогыш, тудлан вӧзӧн полшышыжӧ **П. И. Монари** дӧнӧ **И. Н. Ковӧдӧйӧв** (Умшар) улыт Ыльӧ. **Д. Адайӧв** Универси-

тӧтыште „Юридически (факультет)“ тунӧмӧш Ыльӧ, **Г. Йӧр. Йӧрӧмӧйӧв** дӧн **С. Г. Гаврилов** (Эпин) Озан губернысӧ „касса мелкого кредита“ манмаштӧ „инструкторлан“ шогат Ыльӧ, а **П. Йарускин** экспедиторлан „Ужара“ газытӧнытӧ шогыш.

„Центральный Союз Марий“ Совет вӧкӧ Ыш шогӧ, Совет вӧкӧ шогышым намӧстарыш. А йалтак тудын пашажым ончалат гын, тудо кугу пашам Ыштӧн огыл. Тудын воктӧнӧ калык шогӧн огыл, калык лонгаштӧ нимогай вожшат лийын огыл, лачак тудын лӧмжӧ гына лийын, а нимогай пашамат тӱрлӧ партия вӧкӧ Ышташ шотшым муыч огыл.

1918 ийыште февраль тӱлзыште марий калык кокла гыч ойырымӧ йӧн-шамычын Озан олаш погынымаш лийын.

Тидӧ погынымашыш пӧлыжӧ утла фронт гыч толшо салтак-шамыч толбныт, адак тунӧмшӧ марий - шамыч (офицер - шамыч) улыт Ыльӧ. Вуйлатышылан тидӧ погынымашыште **П. М. Соколӧв** шогыш. Кок кӧчӧ гыч (погынымаш туналмо дӧч вара) фронт гыч **В. А. Мухин** толын шуо. Тудын толын шумашӧш погынымаш йӧн-шамыч кок вӧкӧ кайӧн улыт Ыльӧ: салтак-шамыч Совет вӧкӧ, а офицер-шамыч Совет вӧштӧрӧш.

В. А. Мухин Ышкӧ вӧкыжӧ салтак-шамычым погыш да, **П. Н.**

Соколовым погынмашын вуйлатымаш гыч лувтын шуэшт, вара салтак-шамыч В. А. Мухиным вуйлатышылан шогалдышт. Погынмаш ожнысо „Судебная Палата“ манмашэш, адак „Коммөрчэски училище“ манмашэш погыналтэ.

Тидэ погынмаш марий комиссарийатым почо, комиссар-шамычлан сайлыш: В. А. Мухиным, Н. М. Орловым, Н. А. Альексэйевым, П. С. Соколовым, М. М. Тавашовым.

Марий комиссарийат Совет вэке шогаш, Совет вэке наштам ышташ тунгальэ. Тылэч вара ижэ раш корно дэнэ марий калыкымат тувыкташ лийэ.

Марий комиссарийат почылтмэке, эн ончыч „Цэвтральный Союз Марий“ кид гыч „Ужара“ газыетым амал дэн шупшын нальэ, тудым Совет вэке лупшал колтыш. „Ужара“ чэвэргаш тунгальэ. В. М. Васильев олмэш редакторлан В. А. Мухиным пуртыш. Тидлан „эс-эр-шамыч (Алайев, Кармазин молат) пэш сйрышт. Тугэ гынат „Ужарам“ марий комиссарийат бшкэ шовымыжо сэмйн колташ тунгальэ.

Марий комиссар-шамыч тунам иктыжат партиаштэ шогэн огыт ул.

Тугэ гынат, нуно коммунист партиа вэке полшэн шоганыт.

Чэхословак Озан олаш толмашкэ тидэ комиссариат шогыш. (Вэс кана комиссариатын папашжым ойбртэмшын возэм, а кызытэш кучукын каласэм). Чэхословак Озаным валмэке, В. А. Мухин тьурмаш логалын, а моло комиссар-шамыч ола гыч куржыныт.

Н. А. Альексэйев тунам кыкысэ „Всероссийски Сйезд марий“ сайлымэ дэнэ Москошкэ, „Народный Комиссариат по дьэлам национальности“ манмашкэ, ойбралтэ. Тудо тьжакын „отдэл марий“ маным почо.

1-сэ октябрьыштэ 1918 ийыштэ „Йошкар кече“ луман умарла газет лэктэ.

5-сэ дьэкабрьыштэ тудо ийыштак марий коммунист йачэйва почылто. Тудын 35 номыр шот дэн Озан Горрайком манмаштэ шогыш.

Тэбэ тыгэ 1918 ийысэ 5-сэ дьэкабрьым марий йэн-шамычлан мондымо ок кыл. Тылэч вара ижэ марий когла гыч коммунист-шамыч лэкташ тунгальыч. Умбакыжэ А. Эшкинин 7 мысэ №-што возымыжым лудса.

В. Сави.

Кузэ уржа пырчэ лэжтышым шукэмдыман?

Россиаштэ кресаньык-шамычын уржа пырчэ лэжтыш дьэсэтиналан пэш шуко 60 пуг лэктэш. Тиддэч шукыжым шагал кресаньык валшэ уло. Мыландэ па-

шам моштэн бштымэке, чок дэн тарысангдымэ мыландыштаг шуко пырчэ лэжтышым ужаш лийэш. Кум пасу дэн огыл, а шуко пасу дэн мыландым кучымэке, шурно

шочмьм дъэсътиналан 120 пут гыч 200 пут мартэ утларакат шукташ лийэш.

Крэсаньык мьландэ гыч кузэ пьрчэ лэктыйшым шукэдаш лийшашым. тидэ возьманштэм мьньышкэ бьштймэ гычэм ойлен ончьктэм. Мьландэ пашам бьштймэм годьм мьланэм нигэат торэш лийьн шогэн огыл. Ий почэла йондарэн бьштймэм мьнь чьла кагазэш возэнам, садлан тудо возьмо поштэк ий йьда бьштймэм посна ойьркалэн каласэм. Эн ончьч кучькын бьшкэ озанлыкэм нэргэн каласэм.

Кузэ мынь озанлыкым кучэм?

Мьландым мьнь вич пасу дэн кучэм. Пасулан мьландэм дъэсътинат пэлэ нарэ уло, тиддэч посна адак дъэсътинат пэлэ удудымэ мьландэм уло.

Вич пасу дэнэ мьландым кучаш мьнь ик канаштэ тунгалын омьл, садлан удумашэмат чьла ий годьм ик тор лийьн огыл: кунам дъэсътинат пэлым, а кунам кок дъэсътинам удэнам.

Мьландэ пашам ик имвьэ дэн вэлэ бьштэм. Удүшашлык мьландым эрэ плуг дэн куралам, вара тудым куртньо пуйан тьрма (шүрэ) дэн тьрмалэм (шүрэм).

Шэм пасулык мьландым шьжым лум йумалан курал кодэм. Йужгьнам ондакьрак шошым, ик ийаш удүмэ годьм курал пьштэм.

Шошым курал пьштймэ шьжым куралмэ дэч сайьрак. Тугэ гьнат, шошым шуаш ок лий да, шукьжым шьжым куралаш вэрэштэш, вара тудым шошым тьрмалэн пьштэм.

Вэс пачаш куралам тэрыс кьшкымэ годьм ивунь тьлзьштэ туналам—төлзэ туналтыш годьм, альэ пьтартьштэ—ик шотак (тошто калэндарь шот дэнэ).

Тэрыс шагаллан кобра, луктын кьшкымэ годьм, тудым ора дэч вэс ораш торан бьштэн кьшкэм. Ик орава гыч 5 орам бьштэм. Ик ора гыч вэс ораш шумэшкэ коклажым 9-шэ гыч 12 йол тошкалтеш мартэ торэшйжат-кутйшыжат чара мотьрым кодэм. Тидэ пашам чьла бьшкэ бьштэм.

Йавькьрак мьландэш тэрысым шукьрак шавэм, а койаракэш-шүэракьн. Тидьн вэрч тэрысым луктын кьшкаш, ага мучко ужашлаш мьнь бьшкэ дэчэм молылан нигэланат ом ушанэ. Тэрысым оран ага умбалан кок кэчэ дэч торалан ом кодо. Ага мучко шалатймэ годьм, вий чаманьдэ тудым куртньо шаньык дэн ик тор тьгьдэмдэн шавэм.

Ага умбалан осал шудо пашаш эрыкым ом пу, удүмэ дэч ончьч чьла кушкьн шогышо тудым курьн кьшкэм, вара тудым погэн корзинка дэнэ ага умбач ордыткэ ньнгайэн шуэм.

Мьландым, титак бьштйдэ, 3 вэршок кэлгьтеш куралам, вара, ойлымэм сэмьн, куртньо пуйан тьрма дэн тьрмалэм (шүрэм).

Төбэ тьгай мьньын мьландэ пашам бьштймашэм, вид йумалнэм мьньын тьгай узгар вэлэ лийэш.

Ойлымэм сэмьн мьландэ пашам бьштймэм дэн, мьнь шурным чьла ий годьм умбакыла ойлен ончьктымэ шот дэн погэн шогэнам. Тьштэ бьндэ тидьмат шотэш

налаш күләш: үдүшашлык урлык „сортовайән“ ойрымо, әртак шолдыра уржа пырчә лийман, садлан урлыкашым ий йыда „сортировка“ машина дән ойраш күләш. Ойрымо пырчым 4—8 вәршөк коклаш койа мйлавдәш шындыман. Уржа пырчә шйтән ләкмәкә, кушмо сәмбн, озым пучанмәшкә, рокым урән шогыман, осал шудым осмлаш гүләш, а ойар годым тәрйис вүдымат шавыман. Шындымә уржам пакча йәмбшым ончән кушкыктымәла кушкыкташ күләш.

Тыгә йштән лукмо пырчым ончыкшым әрә сортировкайән шогыман, вара тудын урлыкшо нигунамат ок йом.

1911—1912 ийыштә йөндәрән ыштымә.

1910 ийыштә мбнь йара кийшә мйландышкә посна ләктым. Тидә ий гыч мйландә пашам шонймә сәмбн йөндәрән йшташ тунгалым, садлан ойлымашәмат мбнь тидә ий гыч тунгалам.

Тидә ийыштә йара кийшә мйландәш тәрйис кыпкыда, мбнь туак уржамак үдүшым. Чылажым, дьэсативаш 12 пут пырчә үдүмө шот дән, дьэсатинат пәлә мйландым үдүшым. Шурным погән налмәнгә дьэсатиналан 40 пут пырчә ләктә.

1911 ийыштә „зәмски управа“ ала кужәч путшым 3 тәнгә дән валын, 100 пут пәш мотор сортовой уржам кондыш. Уржа кум түрлө сорт йльә: пактусский, пробштәйский, адак ивановский.

Тудо уржам, агроном каласыяә почәш мйландым сайын йшташ шонышо крәсаныйк - шамбчлан

йара пуәд йшт.

Уржам мйланәм кум түрлыжымат ик пут гыч пуышт.

1911 ийыштә шәм пасулан дьэсатинат пәлә мйландә ошнырак үдүмә ага вәрәштә. Тудо ага йара кийшә мйландә дән ик вәрәш мыйын чәкыш пурән йльә.

Тунам мйландым үдаш йалысә крәсаныйк-шамбч сәмбнак йамдылмә лий.

• Мйландым ийүвь тылзә пьтартышлан ик кана вәлә куралым. Тәрйисым шуйкалән кок зрньә коклаштә тошто ильмә сурт гычәм ик имньә дән шупшыктымшым.

2 уштыш коклаш кәчәш 10 оравам шупшыктымшым. Чылажым 110 оравам лүктым. Тидә шот дән мбнь кәчәш кок вәкыла коштмаштә 40 уштышым йштышым.

Ик орава тәрйисым 25 путлан шотләм, чылажә дьэсатиналан 1800 пут ләктәш Шупшыктымәм годым, тәрйис кошкән шуко күләш вийжым арам пьтарыш.

Тудо агам тунгалтыш, август тылзәшнтә 9-шә дән 11 числа коклаштә машина дән үдүшым.

Чылажым дьэсатиналан, налмә 3 пут уржәгә 9 путым үдүшым.

Налмә уржам иктә-вәсбшт дән йшым ушо, посна мйландым ойрән үдүшым.

Толшаш 1912 ийыштә налмә уржа пырчә үдүмө гыч 21 путым погышым. Кум түрлө уржәжат ик төр ләктыч.

Моло уржа пырчә дән ик вәрәш, чылажә үдүмә мйландә гычәм 18-шә орава ләктә. Оравалан 5 пут пырчым шотлымәкә, пырчә ләктыш дьэсатиналан 10 пут лий.

Тунам тыгай пырчэ лэктышат мйланем шуко лэкмыла чүчө.

1912—1913 ийыштэ йондарэн ыштымэ.

1912 ийыштэ мйнь „пектусский“ сортовой уржа дэн дьэсыатинат пелэ мйландым машина дэн удүшым. Удүмэ дэч ончыч удүшашлык уржам „прокатный пунктшко“ нйнгайен сортировка дэн ойрышым.

Төрйсангдымэ мйландем тидэ ийын пэл дьэсыатина вэлэ ыльэ. Төрйсым тудо агашкэ 40 оравам луктынам ыльэ, дьэсыатиналан 2000 пуг шот дэнэ шавышым.

Тудо агам мйнь шыжымак лум йүмалан курал кодонам ыльэ, тиддэч ончыч тудо агаш ик ийаш шурно удүмө ыльэ.

Чылажым машина дэн 9 пуг пырчым удүшым (5 пуг дьэсыатиналан). Удүмэ машинам вашкэ ковдаш ыш лий да, тунам мйланем почешырак кодын удаш вэрэштэ, 18 шэ августыште ижэ удүшым.

1913 ийыштэ пырчэ лэктыш тэбэ тыгай лий:

Төрйсангдымэ пэл дьэсыатина ана гыч чылажым 23¹/₂ оравам нальым. Чылажэ 117 пуг уржа пырчэ лэктэ, дьэсыатиналан 234 пуг нарэ. Удүмө шот дэнэ ик путлан 26 пуг пырчэ лэктыш лийэ алья, Сам двадцать шесть (иктэ гыч коло кудыт).

Төрйс шавыдымэ ана гыч 6 орава кылдам нальым. Чылажэ дьэсыатиналан 36 пуг лийэ. Пырчэ лэктыш ик путлан 6 пуг лэктэ, руш манмыла „сам шесть“ (иктэ гыч кудыт).

Тудо ана гыч пырчэ лэктыш почеш удүмйлан көра, шагал лий. Тугэ гынат крэсаньыклан тыгай пырчэ лэктышат йөршала чүчэш.

Төрйс шавыме ана гыч пырчэ лэктыш вэрч мйнь ышкэжат өрын шонаш тунальым.

1913—1914 ийыштэ йондарэн ыштымэ.

1913 ийыштэ мйнь удүшашлык мйландым дьэсыатинат пэлым төрйсангдышым. Чылажэ 70 орава төрйсым луктын, дьэсыатиналан 1200 пуг шот дэн шавышым (төр кышкышым).

Тудо ийыштак 50 тэнгэлан йшканем сортировка — машинам нальым. Тудым валаш мйнын тыгай шонымаш лийэ:

Сортировка дэн ойрымо пырчэ вэлэ мотор шурным шочыкта, пырчэ лэктышым шукэмда. Сортироваймэ пырчэ вэлэ крэсаньык озанлыккан кугу пайдам пуа.

Удүмө машинам тудо 1913 ийыштэ муаш ыш лий, садлан удаш кид дэн вэрэштэ, тидэ ийыштак мйнь август тйльзйште 2-сэ дэн 5-сэ числа коклаштэ, дьэсыатиналан 8 пуг шот гыч удүшым. Удүмэм тунам чүчкыдыврак лийэ.

Шыжым йүр утымэш лийын шогыш, тудлан көра эдак эртак шокшо кэчэ лийэдыш, садлан озымат пэш талышнэн кушко, портыш гай лийын, чыла ана рокым лэвэд шындыш. Шыжым тыгай озым лиймэ дэн, мйнь кэнэжым, пырчэ пурымэ дэч ончыч, уржа вочмыдан шекланэн илышым. Тугэ гынат толшаш 1914 ийыште шок-

шо кэнэж лиймэ дэн уржа сай-
ынак шогэн эртарыш—ыш воч.
Йуран кэнэж лийэш Ыльэ гын,
ала чыла шурно пята Ыльэ.

Уржа лийын шумэкэ, мынь
чылажым 52 орава кылдам наль-
ым. Дьэсыатинат пэлэ гыч 262 пут
пёрчэ лэктэ, ик дьэсыатиналан
175 пут нарэ лийэ. Ик пут пёрчэ
удумьлан 22 пут пёрчэ лэктыш
лийэ, альэ, руш манмыла, „Сам-
двадцать два“ (иктэ гыч коло
кокыт).

Олёмжо чылажэ 420 п. нарэ лэктэ.

Тынарэ пёрчэ лэктыш гыч,
12 пут удумё пёрчыжым ойры-
мэкэ, дьэсыатинат пэлэ мьландэ
гыч 250 пут пайда лэктэ.

Крэсаньык-шамычын мьландэ
гыч дьэсыатиналан 50—60 пут
пёрчэ вэлэ лэктэш. Нуно ик дьэ-
сыатиналан шагалжэ 10 путым
удат. Тудо шот дэнэ нуньн пёр-
чэ лэктыш путлан 5—6 пут вэлэ
лийэш, альэ, руш манмыла, „Сам-
пять, сам-шесть“ (иктэ гыч ви-
зыт, иктэ гыч кудыт).

Тэбэ ындэ тагаштарэна:

Крэсаньык - шамыч 250 пут
пёрчым погаш шонат гын, нуньн-
лан чылажэ 8 дьэсыатина мьлан-
дэм Ышташ күлэш, вара тужак
80 пут пёрчым удуман. Тидэ
8 дьэсыатианам куралаш, удаш кү-
лэш; уржа лийын шумэкэ, тудым
погаш, шийаш (кыраш) күлэш.

8 дьэсыатина мьланиым кура-
лаш, тёрмалаш-ик имньылан кэ-
чэш пэл дьэсыатианам шотлымэкэ,
чылажэ кок арньа лийышкэ кэ-
чым эртарыман.

Тынарэ вийым пьтарэн, тар-
гэн*) пашам Ыштэн, 8 дьэсыатианаш

80 пут пёрчым үдэн, сайэ шурно
шочэш гын вэлэ. 250 пут пёр-
чым налаш лийэш.

Ындэ тэбэ шоналдэна:

Тыгэ мьландэ пашам Ышты-
маштэ крэсаньык суртлан пайдажэ
уло, альэ укэ? Тидым шовэн нал-
дэ мучкак ик шотдэнак илаш
лийэш, альэ ок лий? Кузэ тыгэ
илэн озанлыкым нөлалдаш лийэш?

Эртак тидэ шот дэнэ мьландэ
пашам Ыштымэкэ, калыкылан Ыш-
кэмжым пукшэн ашнаш мьзарэ
мьландэ күлэш, жап дэнэ шур-
ным погаш мьзарэ вийым арам
пьтарыман?

Мыйын дьэсыатинат пэлэ мь-
ландэм 8 дьэсыатина дэч 5 кана
шагал, тугэ гынат шурным 8 дьэ-
сыатина гыч погымо нарэ погы-
шым.

1914—1915 ийыштэ йондарэн ыштымэ.

1914 ийыштэ мынь август тыл-
зыштэ 2-сэ дэн 4-сэ числа кок-
лаштэ чылажым кум чырык дьэ-
сыатианам вэлэ удумым.

Тидэ агашкэ тэрысыым 40 ора-
вам, дьэсыатиналан 1500 пут шот
дэн шавэнам Ыльэ. Урлыкым кид
дэнэ кум путат пэлым удумым,
дьэсыатиналан—4 пут 10 кырэмга
удумэ шот лийэ.

Тидэ мьландэ шотшо дэн кок
каналан тэрысагдымэ лийэ. Тид-
дэч ончыч тужак парэнтым шын-
дэнам Ыльэ. Уржа вочмо дэч шэк-
лавэн мынь тудо агам шуэра-
кын удумым.

Ий кэчэ шурно кушкаш пэш
ончай лий. Уржа озым шуэрак
Ыльэ гынат, тудо шолдыра вуйан,

*) йёсланэн.

пешкыдэ олбыман лийэ. Ик пырчэ гыч 15—30 уржа вуй мартэ лэктэ.

Уржам ьогэн налмэкэ, чылажэ 30 орава кылда гыч. 150 пут пырчэ лэктыш лийэ. Дьэсыатина-

лан 180 пут лэктыш, альэ ик пут пырчылан 4С пут пырчэ лэктэ, руш манмэла „Саг-город“.

(Умбажэ лийэш).

Марий область.

1920 ийын февраль тылзыштэ Озан олаш пүтүнь марийын ончыклык йэн-шамычын погынымаш лийэ. Тидэ погынымаштэ эн ончыч Марий Область почпаш нэргэн мутлавышт. Тудо ийыштат ийуль тылзыштэ Озан олашак пүтүнь марий коммунист-шамычын 1-сэ погынымаш (конференция) лийэ. Тыштэ марий коммунист-шамыч Марий Областын почаш күлэш, манын нучальыч.

Тидэ папаш йыштэн шукташ „Центральной Отдел марий“ — манмылан шүдүшт.

Всероссийский Центральный Исполнительный Комитет 1920 ийын 17 ноябрьыштэ Марий область лийжэ манын декретын лукто. Марий областыштэ Озан губернья гыч: Цыкма (Козьмодемьянск), Чарла уйэздысэ, адак Вятка губернья гыч: Варзым (Уржум), Йаран уйэздысэ марий-шамыч пурышт. Марий областыштэ кызыт 425 тужэм калык ила, 275 тужэмжэ — 64% эртак марий-шамыч, молыжо — руш дэн суас-шамыч улыт. Область чек коргыштэ мыландэ-чылажэ 16,404 кв. мэнгэ уло, 1 кв. мэнгэ коргыштэ 26 йэн-шамыч чоло илат.

Марий калык ошсэк мыландэ папаш йыштэн ила, тугэ йынат мыландэ папаш ошнысо-йэгэмэт годсылак йышталтэш. Чодыра коклаштэ илымылан көра марий коклаштэ тунэмшэ-шамычат шагал улыт, садлан мыландэ папаш ончык кайэн огул: шуко пасу дэн мыландын кучаш, түрлө шудым (мыландэ вийандымым) ұдаш, түрлө тэрысым мыландэш шаваш (искусственное удоб-

рение) тунэмшаш йыш лий. Садлан марий калыкын шурно лэктышат пэш шагал. Кукшо ойар ийыштэ, адак моло нэлэ жап лиймэкат, марий калыкын илыш пэш чот нэлэм кайа. Тидын вэрчынак марий ошсэк пэш нэнтэдын, чылажымат чаманэн ила. Мыландэ папаш дэч посна марий адак мүкшым анна пычалдэн кошгэш, колым куча, чодыра папаш йыштэ. Озан, моло, пабрикан ола-шамыч торалан көра, марий-шамыч, шукыжо, чодыра папаш дэн вэлэ илат. Чодыра-марийын илышыштэ-тыжэ кугу полышым йыштэ. Шуко марий-шамыч, шыжым тунгалын, тэлэ мучко чодыра папаш йыштэн Элнэт, Ушыт, Кугу-И и Какшан адак, Кундыш вүд дэнэ чодырам волгат. Вэрын-вэрын адак ошсэк смола дэн ситарым, шүйым йыштэн илат. Пүтүнь Россия коргыштэ Мариюбласть нарэ смола дэн ситарым йүд йумал вэлыштэ — Архангельск губерньяштэ вэлэ йыштат. Смола папаш эртак тыгыдэ ушэм кустарь-шамыч йыштымэ дэн, марий калык канифоль дэн йандар скинцидарым йыштат тунэм йыш кэт.

Козьмодемьянск уйэздысэ марий-шамыч корзинкам, икшыбэ модышым йыштэн илат. 1913 ийыштэ тушто скрипка, гитара, балалайка йыштат тунуктымо школа почылдо. Тидэ школам кызытат итүнь Россия коргыштэ иктэ вэлэ манаш лийэш.

Марий Областыштэ кок йагда(ва) завод уло, моло нимогай пабрика дэн завод ука.

Марий калык шочмо мыландэныжэ пэш чот пажын ила, садлан сай мы-

ландышкэ куснэн каймашат шагал лий, руш дэн суасла. пашам кычалын брдышкыла огыт кошт. Тудын йылмыжэ вэсэ да, моло калык шот гыч шэнтэ-лан кодын, саддэнэ брдышкэ кошташат аптыранэн ила.

1905 ийыштэ рэволюция лиймэкэ ижэ, суас дэн руш воктэнэ илышэ марий-шамыч кўртнэ корнышкыла. Нижний йарминкашкэ, адак моло олашкыла паша кыташ кошташ тўнгалыч. Тудо рэволюция дэч вара марий-шамычат гарванэн илышкышым вэсэм-даш тўнгалыч. Кугужа дэн поян-шамыч 1905 ийыштэ калыкым мбнчэ пйзыралмэнтэ, марий калыкат шыпла-ныш—брдыш кошмыжымат чарныш. Марий калык илышаш мйландыштэ кўртнэ корнат, кугу вудат укэ, сад-лан моло калык дэч марий ойырлэн илэн. Чодыра коклаштэ илымыжэ дэн, тудо йоршбш ўншэмьн, псыблыкышат пытэн. Кугужа годым тунуктымэ олмэш, марий калыкым тынэш пуртэн кугужа тора-шамыч пйзырэн вэлэ илышт. 1917 ийысэ рэволюция мартэ марий калыкын тазалыкышымат бшт ончо, больница-шамычат шагал ылыч. Сад-дэнэ марий коклаштэ шинча чэр тра-хома, адак моло чэрат пэш чот пасыш. Ошно марий тунэмшэ—„интэллиген-ция“ шот эртак поп дэн тыгыдэ учи-тэл-шамыч вэлэ ылыч. Нуно марий калыкым сайын тунуктэн ончык кол-тэн бшт кэт.

Тыгэ чот пйзырэнэн илымыжэ дэн марий калык тыгыдэмын, нужнамын, начарэмын пыташ тўнгалэ.

Октябрьысэ рэволюциям марий калык ик ий вара 1918 ийыштэ ижэ шижэ. Тудлэч вара марий калыкат волгыдо корнышко лэктэ. Поян кокла гыч лэкснэ тунэмшэ-шамыч койшым ончэн, марий тунэмшэ-шамычат, йужы-жо, ышкэ калыкнэ дэч орлышт. Вара умлэн налын эркын-эркын шэмэр ка-лык вэкэ лийын, тудлан полпаш тў-нгалыч.

Рэволюция дэч вара марий кок-лаштэ шуко школа, лудмо, икшыбэ пўрт-шамыч почылдыч, марла йылмэ дэн газьэт, кнага-шамыч лэктэдышт.

„Нэп“ (новая экономическая политика) бшталдмэ дэн, адак 1921 ийыштэ шурно почтымэ дэн, школа, лудмо пўрт, адак молат шуко пэтырвышт. Тугэ гынат Октябрьысэ рэволюция марий калыклан шуко пубыш. Кызыт Мариобластьыштэ 3 пэдтехникум, 3 пар-тийнй школа улыт, 50% тунэмшыжэ марий улыт, адак 2 сельско-хозяй-ственный школа уло. Казна окса дэн кучымэ 217 тўнгалыш 1 ступ. школа уло. Область коргысэ 3 олаштат кызыт электрический станциям бштат, Чарла олаштэ радио-станция, типография (кна-га савыктымэ) почылдын, кызыт тушто рушла дэн марла газэт лэктэш.

Сайын кугун тунэмшэ-шамыч лий-ышт маньн, шуко марий брвэзэ-ша-мычым Москошко, Петроградыш, Оза-ныш, адак моло олашкэ тунэмаш колдышт.

Область почмо почэшак Мари Об-ластьлан кок кугу вэлэ тольо: 2 милион дэсыатина чодыра йўлэн кайыш, йал шамычат йўлышт, адак 1921 ийыштак киндэ йоршбш бш шоч.

Нужна ий Мариобластьым пэш чот пйзыралэ.

1921 ийыштэ тўрлэ шурно, па-рэнтэ Мариобласть коргыштэ 1½ милион пут вэлэ погалдын, ситыдымашыжэ 4½ милион пут лийэ.

Отдыл Здравоохраньения шотлымэ гыч 1922 ий 1 август мартэ Мари-область коргыштэ шужэн 9,888 йэн-шамыч колэнйт, 100 йэнлан колшы-жо—2½ йэн толэш. Цэнтр (Моско) дэн Иваново-Вознесенск. Кострома гу-бэрняа огыт полшо ылыэ гын, колшо-шамыч адакат шукырык лийыт ылыэ.

Ордыж гыч урлыклан тына Мари-областьышкэ 1,303,960 пут пурэн. Цэнтр адак тўрлэ организацияа полы-шымым 15% калык кочын илыш, 17,500 икшыбэ-шамычым пукшэн аш-нэн луктыч, моло шамыч ышкэ йон мумышт дэн илэн лэктыч.

Марий Областьыштэ 75% шолдыра вольык изэмэ-пыгыш. Тэний киндэ сайын шочын гынат, марий калык илыш вашкэ тўрланэн огэш кэт. Ала мызарэ ий почэла киндэ сай шочын,

Центр (Москва) полшэн шога гын вэлэ, марий калыкын илыш гөрланэн, калык у илыш шот дэн сай илан тунгалэш.

Октябрьсьэ революция марий калыклан кугу эркым пуыш, бндыжэ марий-шамычлан түрлыжланат тунэ-

мын, марий-шамычым волгыдо—у илыш шыкэ луктын, пойан, куштылтын илан туныкташ күлэш. Нэлэ, йёсёданэн илымэ жап шөнтэлан кодшо.

А. Эшкинин

С. Г. Чавайн

(1906 ий гыч 1909 ий мартэ возымыжым ораныэк ончалмэ).

Ындэ 1906 ий гыч 1909 ий мартэ С. Г. Чавайн возымыжым ораныэк ончалына.

Тудо молэн туныкта?.. Куш мэмнам үжэш?.. Мом йөрата?.. Илыш почэш кайа, альэ у корным илышлан луктын ончыкта?..

Укэ, поэт альэ бшкат тунэмэш вэлэ. Мом бшгаш тунэмэш?.. Йытырам кычалаш тунэмэш. Чонжо тудын, йрвэзэ шудо гай, мылавдэ көргө гыч лэкмекэ, пүртүсён сёлныжым ончаш тунэмэш. Ончэн - ончэн күш кушкалэш... Кушто тудо йытырам муэш?.. Илышыште альэ вэс иктаж вэрыште... Укэ, илышыште тудо нимогай йытырам ок му... Илыш сёлнэ огыл, кугужа пойан-шамыч дэн шэмэр калыкым адак кушкыж шынчынйт, адак сорлыкым шупшын-шупшын, куш шонат, тушко вьнтайнэшт, адак жандарм-шамыч илыш лук йёда шынчынйт, калык помьжалташ төчымым оролэн гына шогат; калык шинчажым почаш тунгалэш гын, тунамак суд—турьмам, поп—закон божийым, урядник луршым, Сибирым кучуктэн пуат. Шулалда-

шат—йёсё вэлэ. Ончашат—бшкэ воктэвэт вэлэ ончэт, мундурьк ончалаш лудат.

Тыгай жапыште кузэ илышым йөратат?.. Илыш дач өрдыжыш вэлэ кайаш шонэн илат.

Садлан С. Чавайн моторым лачак пүртүс илышыште гына муэш. Тудым ончэн гына, чонжым кондара. Пүртүс илыш дэнэ гына, тудын чонжат овара, кынъялэш, кушкэш!.. Пүртүс илыш—поэтын илыш... Поэт пүртүс дэн ии шүлэш дэнэ шүла!..

Йужынам гына мари йенён илышым ончалэш, илыш йёсыжым ужэш гынат, тудо илыш көргыш чонжым шумжым ок пурто, а лачак тужбач ончэн гына, каласэн пуа... Каласэн пуа да, кузэ, могой корно дэнэ йёсё гыч лэкшашым ок ойло... Ойлэнжат ок кэт, альэ бшкэ шинчажым почаш гына төча, альэ бшкэ мола поэт-шамычын возымыжым бшкөнжын көргыштыжө шолдэн луктэш!.. Садлан возымаштыжат—шала шоньмаш...

С. Чавайнын возаш тунгалмыж годым марий калык тошто

Йонгъидо илбшбжым йомдараш тунгалын. 30—40 шорык, 5—6 ушкал марий-шамбчын пйташ тунгалын. Мбландын шыгбържэ ий йыда утларак да утларак шижалтэш. Калык илбш йорлештмым поэт ужэш, садлан „Йорло йынын ватбжым“ воза... Илбшым шыгбържэ марий йынган поянлыкшым шалаташ тунгалын гынат, альэ марий чодыраштэ, чодыра пашам бшптэн кузэ гынат, йэшбжмат пукшэн ашна, сурт кбргбжымат тбрлэта. Садлан марий йынган илбш пэш орлэканла ок кой.

А тэбэ лу ий гыч мо лийын? Ончалза. Вэс поэт Н. Мухин нужна йынган илбшбжым кузэ каласа?.. Лудэа „Нимодбмбн муржо“ манмэ почэла мугым:

„Укэ пбртат, вольбккат,
Шушшал колташ ватэмат...
Лачак уло умбалнэм
Шоктэ гайэ мбжэрэм.

Манэш нимодбмо йэн... Тудо кужэч лэктбн шуо?.. Чавайэ возаш тунгалмэ годым тыгай нимодбмо (пролэтарий) бш кой, а Н. Мухин ончыктэн лукто. Молан тыгэ?.. 10-ий чоло илымаштэ (1906 ий гыч 1917—1918 ий мартэ) марий калыкын илбш пэш пудыргыл пйтбш. Бндэ, руш манмбла, марий коклаштат „пролэтарий“-шамбч лэккыч коййт. Чодыра паша дэнэ нуно орлаөөн огат толашэ, а каньблбнрак, йонгъидырак илбш дэн вэлэ умырыштбш шукташ тбчат. Тэбэ нимодбмбн йэнжэ умбакыжэ кузэ манэш:

Йэн-шамбчым ончалам—
Шум утымэш воштблам:

Курмэш нуно толашат
Кувдэчбштат, нурбштат.

Пужалт нойэн шога дэн,
Ом толашэ мбландэ дэн;
Тугак ом бр илбшлан,
Кулэш годым пачэрлан.

Шога дэнат ок толашэ, а пашазэ йэнбш ончэн воштблэш вэлэ!.. Тидэ „лбумтэн-пролэтарий“ шот, тудо кресаньбк илбшым ок йбратэ. Шонэн-брыя шогбмаш укэ.

Тэбэ адак кузэ ойла:

Чылтак кочкаш укэ гын,
Шушшат ушгым пэнгбдбн;
Кужу упым ружалтэт,
Кочмо-шумым йалт мондэт.

Йужгунамжэ поянлан
Тарзэ кулэш пашалан.
Кылтам кырэт ик кэчэ,
Тэмбн коштат кок кэчэ!..

Пашам йбратбшэ йэн огыл. Мбландым кудалдэн, суртбш кодэн, йэнглач тарзэш коштын умбържым эртарышэ марий... Жап шуун, марий йэнланат тугай шыгбър илбшбш пураш вэрэшгэш, мбландэ пашамат бшптэн, сурт кбргбмат кучэн нимгай пайдат укэ... Марий—пролэтарий чыла кудалда да, олаш шблэш тунгалэш, поян йэн дэк кул олмэш шогалэш.

Тыгэ лу ий гыч марий илбш ванталдбн. Тидэ ванталтбш поэт, поэт сэбч, ончэн каласэн пуа. А лудшо йэнглач, тангаштарэн ончалмэкэ, калыкын илбш кунэмжбмат бнглач лийэш.

„Айдэмэ шонбмбжым ойла,“ манйт руш-шамбч... Поэт-шамбч моло айдэмэ дчч утларак илбшын ойбргышбжым ужыт, садлан тудым нигэдэч ончыч луктын каласэн дуат...

Кузэ илбшын поянлыкшэ кайа, тугак айдэмбн мутланымбжэ. Ив. Грозный гугыжа улмо годым илбш поянлык Пушкиным шочыктэн кэтэн огыл, а Пушкин Николай I-й годсо илбш гыч ижэ лыктэн кэтын... Тыгак С. Чавайнат 1906—1909 ийыштэ

прользатарий марийым, муун огыл, а Н. Мухин 1917 ийыштэ муун.

Адак С. Чавайнбн туналтыш почэла мут-шамыч гыч тидыжымат ужына—ийлмыжым виктарма папажат тунамак тудын раш корно дэнэ кайэн...

В. Сави.

Пирэ уш, акыл—поро ылыш огыл (йомак).

(Дьэмйан Бэдный гыч).

Илья кочам вур кэчэ водын
Ик кана шудо солмо годым
Эн мундыр олык арамаштэ
Малэн вуд воктэн омашыштэ.
Кочам мала: паша вэт нэлэ,
Шупшэш нэрым „кыр кор“ вэлэ.
Иктажэ пэл йуд жапыштэ

Ала кё, „брэк“, омашыш пурэн шинчэш.
— Мом ужо тидэ! Могай йуд пирэ коштэш?

Воктэнэм кё тыштэ?“

Шинчажым ушталын онча:
Воктэнэжэ лачак пирэ шинча!

— „Э-эй!“—манэш кочам:—„паша тидэ күчымбс:

Пычалым пөрт гыч шым кондо!“

Вашэшжэ садэ куго логар

Айдэмбла: „Кай,—манэш:—„ит өкбнө, кугысай,
Осаллан шым тол. Кумылэм пэш сай.

Шужэнам огыл: ом логал.

Кызыт гына тыйын шорыкөтым кочкын,

Эртэн кайшыла тыжэчын,

Нэр йүкэдым кольым.

Кэчэ лэкмэш жап уло.

Кутырэн шинчаш тольым!

— „К хэ! Йора шол пирэ тос... Айда ойло!!

Тушачын пирэ ойлымым умлена гын сайрак,

Зийан ок лий малана, пайда вэлэ шукырак.

Кочам лисым кэрэк омэш ужын лийжэ,

Нымат огыл: нэргэштэ тэбэ мом ойлыш.

Тошто годсо илйшна
Ок кончо дйр омешнат.

Айдэмйжат пирэ дэнэ тату илэн кэртйн,
Осал данжэ пирйнат вара ижэ лэктэн.
Тй маргэйат ала тату илат улмаш,

Ик пирйжэ, кабаршаш,
Шужэн логаржэ,
Осаллан каршэ,

Вувэран кува дэкэ ок пуро гын күташ.

Пашажым пирэ сай йштэн гйнат,
Логаржйлан войзйн огыл ик нймат.
Тугай осал, каткан ¹⁾ кува кэлшэн,

Ик кукшо курикамат пуаш йалчйжлан чаманэн.
Ик кана пирэ квчэ кут күтэн коштйн

Толэшат,—шижэш: конгаштэ уло шокшо киндэ,

Кува лэч кочқаш йодаш тоштйн:

— „Кувай, мйнбар кэчэ шым коч йндэ..“

Каткан кува ийаланэн,
Тўнчажймак вигак мондэн

— „На!—манэш:—шўш! Тэбэ... пэш ш-шокшо... киндэ!“

Ту киндйм пирэ пурлйн, пэш шйдэштйн

„Киндйм“ кудалтэн, пөрт гйч төштөн лэктйн.

Ўмйтдымо ²⁾, шакшэ кува чйлт орэн,
Киндйм огыл, тул гай кўййм пуэн.

Сандэнэ пирйн шэм тўрвйжө,
Ту кўйэш паллэ йўлмйжө.

Тулэч вара пирэ насыл пэш сёрэн,

Чйлан ик вэрэш чумйргэн

Ышкэ коклаштйшт кангашат:

— „Айдэмйлан ишанаш ок лий—олталат“.

Тйнгэжйм толэн коштйн илмэшкэ,

Осал данйм ³⁾ лукмэшкэ,

Шужэн колмэшкэ, поро кумйл дэнэ

Кэлшат кумал мййаш йумо дэкэ.

Кайат. Тудлаклан йумо каласа:

— „Айдэмэ лэч пэлкэ лийза,

Осал лэч шкэндам саклйза.

1) Пэшкыдэ. 2) Намысдымө. 3) Чап.

Тугэ гйнат, кочдэ илаш ок лий, лаваса,
Сандэнэ мыйэ талада, тэбэ налза,

Пуэм ўмраш ушкалым,
Тугай шуко шөраным,

Чылаланда кочкаш сита утйждэн.
Чаманйза вольйкым, ашныза саклэн,

Ида пукшо осал шудым,
Ида йүктө лавыра вудым.

Мүшкыр тэмэн, сай ил(й)машта
Ушкалым үйэд ончымаштэ.

Илыш пирэ-влакын тугай куштылго лийэ!

Кузэ манын от мошто.

Ушкалым пукшо, шөрйым лүштө,

Мүшкыр тэмэ—шарлэн возын мален кийэ!

Паша моло укэ: йў, коч, муру, кушто.

Тугайэ сай илышым кычал от му никушто!

Илыш лийэ сай, тйныс.

Тугэ гйнат, пирэ коклаш йылэ ¹⁾ пурйш шэм пйрыс.

Шукат йш лий, ик ава йэш коклаштат

Ала можо йш кэлшэ.

Тўнгальт вурсэдалаш, вара кредалашат,

Иктэ вэсйлан ок вэршэ.

Ушкалым члан пукшат?—Укэ! Шагалжэ!

Шөрйым лүшташ—чйланат куго логаржэ.

Вийанрак йужо пирйжэ

Водар дэкэ пачаш-пачаш мийа,

Кок-кум ужашым йўэшат

Куго мўшкўржым шарэн пэлнэ кийа.

Аламаракшэ—шўвйл вудым нэлын шога,

Арньашкэн шөрйым ок ужат.

— „Чуза-льэ! Чйланат төр вэт улйна!

— „Ушкална чйланан! Шөрйым төр ужашлышаш!“

— „Умшатым пэтрэ!“— „Закон улат мо малана?!“

— „Йиным ²⁾ казыр ³⁾ погйшаш!..“

Тйгэ тўнгальт кычкырлаш.

Адак ик кана йиным погэн

Кузэ ончык тату илаш кангашат:

¹⁾ Вашкэ. ²⁾ Сходка. ³⁾ Вашкэ садор.

— „Ик пирэ тэмьн, вэсэ шужэн ончэн шогэн
Сай огьл. Тидэ куго томаша.

Коклаштйна ильшым төр бшташ гын,

Чйланат шөрйм кочнэна гын,

Тынгэжым тйгэ бштэна:

Ушкалым чэрэт дэнэ лүштэна!

Йора вэт тидэ родо-влак?!!

— „Йора! Тйгай кангаш сай пэшак!“

— „Молан ок йөрө, эй, калтак!..“

Пирэ-влак адак йыбйртэнйт:

Чйланат йндэ ик гай тэмьт.

Мурйшөжө муралта,

Куштышыжө кушталта.

Ушкалым пйрля огьт пукшо, йүктө,

Тугак шөржым пйрля огьт лүштө.

Чйланат чэрэт дэнэ кэчйлан

Оза улйт ушкаллан.

Ончэт гын, пэш сай тй кангаш

А ильш тугак нэлэмэш:

Ушкал тўналэш чэрланаш

Шөржат утыр изэмэш.

Чэрэт кэчйштыжэ пирэ

Ышкэ вуйжө дэн тйгэ шонэн:

— Ушкалым лүшташ мййэ молан ёрканэм?

Ай-ай шөржө тамлэ вэт!

Пукшашыжэ вара молан мйланэм?..

Шор-рам лачак вуйэшэт!

Тачэ тййым пукшымэмьн,

Пайдажэ малам ок лий гын!..

Укэ, изай,—от вуч(о) ильэ!

Пукшальэ тййэ шкэ, мййжэ шкэмьм силэм.

Айда, тпрў-тпрўй водарэм,

Йылэрак тэмэ логарэм!“

Тйгэ пукшэн ашнймаштэ,

Ушкал кызьт ила гьнат,

Чьлт ок кэлшэ ушкалланат,

Ончэт: кодьн лу, коваштэ.

Пират ёндэ ушкал шөр дэн огэш илэ:
 Укэ гын, чыланат колэн пытат ильэ;
 Крэдалын, толэн, шолышт коштыт.
 А нэлэ илэш толешат,
 Ушкал лўшташак толашат.
 Укат ёндэ шөржө, вўржым йўаш тоштыт.
 Шагал тидэ! Тугай „разбоньык“ лийныт,
 Тунарэ ёндэ орэныт:
 Водар дэкэ мийэн шолынрэкын,
 Йа ик-пирэ, йа вэсыже
 Пурлын налаш төча эрдыж гычын,
 Пэлэ колшо ушкалын
 Падраш... шылым!!

Эй шўмбэлэм, родэм-влак!
 Ойлэм чынжым талада:
 Нэл(э) илйшым каргэда,
 Укэлан йэнгым вурсэда,
 Ышкэ винамат улыда.
 Умраш ушкал—кө лийэш ман шонэда?
 Тудо мэмнан мландына.
 Молан вара шурно ий гыч ийыш ок умо?
 Ышкэнан пирёлыкна огыл мо:
 Мландым пирэ гайэ ончымо?

Кусарэн Изилльан Максым.

Вьатка губэрньаштэ.

Марий дэнэ Одо область, адак Суас Республика почылт-мэшкэ Вьатка губэрньаштэ 200.000 нарэ марий йльэ. Ты-нарэ марийлан 233 тунуктымо пөрт (школа) йльэ. Тидэ Рэспублика дэнэ Область влак почылтмйышт мөнгө, чыла чумургэн ик кутлаштырак илйшэ марий влак. Республика дэнэ об-ласть влак көргыш логальыч. Вьатка губэрньаш 80.000 нарэ руш коклаштэ шаланэн илйшэ марий вэлэ кодыч. Школ влакат, моло түрлө калыкым волгалтарышэ пөрт влакат Суас Республика дэнэ Область влак коклаш пурэн кайышт. Вьатка губэрньаш 80 000 нарэ марийлан: 14 тунуктымо пөрт, 1 кнага

пöрт, 1 пэдкурсй манмэ пöрт, 52 кнага лүдмо пöрт, адак 1 клуб вэлэ кодьч. Чйла марий ик кут-таштйрак ила гын, тидэ каласймэ волгалтарйшэ пöрт влак марийлан изиш полшэн кэртйт бльэ, марийын кумдан, кум уйезд коклаш шаланэн ильмйжэ дэнэ, 20 ужашйж нарэ вэлэ тидэ пöрт влакын сайжым, порйжым, кұлэшйжым ужйя кэртйт. Молйжо шэм кожлаштэ, кэчөдймэ вэрйштэ, пйчкэмйштэ ильмэ гайэ илат. Тошто ачам-кочам ильмэ гайэ ильинэм манйт да, ончыко изишат огйт

тарванэ, тунэммэ дэч лүдйин ильмэ гайэ илат. Адак марий коклаштэ Совет властйын, калйкым ончык сай поро кагаш ильшйшкэ нйнгаймэ корнйжым умландарэн пушо укэлан, марий пэш тұлйжгэн, анйргэн ила. Тунуктймо пöртйм, волгалтарймэ пöртйм (культур. просвет. учрэжд.) йшкэ умбакйжэ (кидйшкйжэ) налаш лүдэш. Саллан күшнө ончыктймо волгалтарйшэ пöрт влак, изин-изин күчйкэмйт.

Ончыкйжат марий ок тарванэ гын, чйлажат пэтырналтшаш гайэ чүчэш.

Нызыт Вятка губерньаштэ тынарэ уло:

	Лудын сэрэн мошты-дымо	Лудын сэрэн мошты-шо	Чылажэ	ЫРВЭЗЭ ВЛАК			Школ влак	Ырвэзэ влак пöрт (дэгск. дома)	КЛУБ
				8 ийаш мартэ	8 ий дэч 16 ий мартэ	Чылажэ			
Марий . .	47454	34418	81872	12026	11733	23759	6	3	2

Вятка марий Т.

Ш У М Э М Л А Н .

Эрат касят тйй вэлэ
 Коштат мййын көргйштэм,
 Шумэм дэн капэмлан
 Курмэшэм тййак лий мйланэм.
 Калйк коклаш лэктамаат,
 Шинчам тййым вэлэ кычалэш.
 Йуж гунам пийалэмжым
 Ужам мйй шонймаштэм.
 Ончалам тййын шара шинчашкэт,
 Чйла ойгэм мйй мондэм...
 Тййын шарэлай мутэтат,
 Тунам мййым уэмда...

Шиждэ жап эрта когоньан,
 Ойрлөдэ ок лий мйланца:
 Изи шумэм мйй күчэн,
 Вуйым сакэн пöртйлам.
 Түрлө шонймаш вуйбшкэм
 Адак толын пура мййланэм:
 Кушко мйй кайэм?
 Көм ужья мйй лийам?..
 Шокшо, волгөдём кйчалын,
 Толын пурэм ильмашкэм
 Ом шинчэ мом бшгаш,
 Могай вэрйш шинчылдаш?..

15 апреля 1921 г., Вятка.

А. Конаков.

Редактор Редакционная Коллегия.

Издатель: Марисекция при Ц. К. Р. К. П. (6).

Ивл. н. 60

Крэсанык!

Нужна жап шижыа кэргдэ толын пэрнымым тый ит вучо.

Тый, сай оза улат тын, нэдэ жап лийишым шэклэнэ!

Ыцкэ суртэтым аралышаш нэргэн олдакак шоталдэ.

Страховайэ:

илэмэ суртэт дэн	КОЛЭН ПЫ-ТЫМЭ ДЭН	суртлан пайда пушо вольйкэ-тэйч: имньём, ушкалым, ушкыжым, молыжымат;
ТУЛ дэч:	моло уло арвэрэтым;	МОЛО ЭНГЭК дэч:

ШОЛЭМ кырымэ дэч:

пасу шурнэтём, йэмьж

сагэтём, пакчатём, молымат.

Нужна толын пэрнымэкэ, кэ тыланэт то-
лын полша,

Суртэт йүлэ кайымэкэ, угыт ыцгаш кэ
полша,

Имньэт колэн колда тын, олма~~ш~~жэ кэ вэ-
сым налын пуа?

Кугужанышлан страховайлытымэ вэдэ тый
чылг. нужна гыч йоммо дэч—утара.

Кузэ страховайшаш шотым үмлэн налаш
письмам кэлдэн, альэ ыштак мийэи йодышташ
тыгайэ адрэс дэн (оксам йодышлан от тудьё)
лийэш: участковой агэнт, альэ Губэонски Кон-
тора гыч адак висак Кугужаныш Страховаймэ
Агэнтства гыч.

Главное Правление Государственного

Страхования (ГОССТРАХ) Москва, Кузнецкий мост, 6.